

Trianon-100. Imaginarul geopolitic al granițelor fantomă și manipularea trecutului istoric

(Trianon-100. The geopolitical imaginary of the ghost borders and the manipulation of the historical past)

Constantin HLIHOR

Abstract: *The peace treaty signed at Trianon, an integral part of the decisions of the Paris Peace Conference from 1919-1920, gave international legitimacy to the conclusion of the process of nation-state formation in the center and south-east of the European continent and shaped their border architecture. In the geopolitical imaginary of the societies on this part of the European continent, the decisions of the Trianon decisions had a different perception depending on their acceptance / rejection. The non-acceptance of the decisions taken in Trianon led in the interwar period to an intense policy of reviewing them and today the emergence of a phenomenon that the specialists called Phantom borders / ghost borders.*

Keywords: *Trianon, nation-state, revisionism, geopolitical imaginary, phantom borders/ghost borders.*

Introducere

În ultima sută de ani Tratatul de la Trianon, ca parte a Conferinței de la Paris care a pus capăt Primei Conflictații mondiale, și-a pus puternic amprenta asupra raporturilor internaționale din centrul și sud-estul continentului european¹. Tratatul de Pace contrasemnat la 4 iunie 1920 de delegația maghiară în palatul Trianon de la Versailles, în apropiere de Paris, a consfințit ceea ce raporturile de forță decretaseră pe câmpul de luptă cu un an și jumătate înainte: destrămarea „Marii Ungarii“ și sfârșitul visului imperial. „Față de populația regatului antebelic, cea a noului stat se reducea de la 19 la 7 milioane, iar

teritoriul se micșora cu peste două treimi. Ungaria a cedat Transilvania și Banatul în favoarea României; actuala Slovacie și Rutenia în favoarea Cehoslovaciei; Croația și actuala regiune Voivodina în favoarea nou constituitului Regat al Sârbilor, Croaților și Slovenilor; extremitatea vestică a țării, regiunea Burgenland, în favoarea Austriei. A pierdut accesul la Marea Adriatică, iar peste trei milioane de maghiari au devenit minorități etnice în alte state, mai cu seamă în România (1,6 milioane) și Cehoslovacia (aproape un milion)².

Acest tratat nu a dus doar la reconfigurarea frontierelor din această parte a Europei, ci a avut și un efect

imens asupra relațiilor dintre statele apărute pe ruina fostelor imperii austro-ungar și țarist. A avut de asemenea puternice reverberații în mentalul colectiv al societăților în general și în cel al elitelor în special. Frontierele revolutilor imperii austro-ungar, țarist și otoman au dispărut ca realități geopolitice odată cu hotărârile luate în Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), dar nu și din imaginarul geopolitic/grilele de lectură geopolitică/ „geopolitical codes” al liderilor politici și elitelor culturale care n-au acceptat deciziile luate în conclavul parisian. În societățile care și-au văzut îndeplinindu-li-se idealul de a avea un propriu stat național sau de a-și reîntregi unitatea națională, cum a fost cazul românilor, Trianonul a fost perceput total diferit decât în societatea maghiară, care l-a văzut ca pe o dramă³. Astfel că liderii noului stat ungar au orientat politica externă către intenția nedeclarată de a revizui tratatele de la Versailles⁴. Revizionismul și reconfigurarea granițelor geopolitice din acest spațiu promovate și de liderii maghiari au condus la cea de-a doua conflagrație mondială, cu tragedii individuale și colective la fel de mari ca și în prima conflagrație mondială. De ce nu au putut fi evitate asemenea tragedii deși oamenii politici au declarat mereu că își doresc pacea și cooperarea? De ce astăzi, deși majoritatea popoarelor din această parte a lumii sunt în UE, în discursul public mai apar apar granițele fantomă ale fostului imperiu austro-ungar sub diferite concepte ale unui imaginar geopolitic revizionist?

Pentru a avea răspuns la aceste întrebări este necesar să înțelegem cum imaginarul geopolitic/*geopolitical codes*, manipularea trecutului istoric, cartografia granițelor fantomă/*Phantom borders* ca suport al propagandei revizioniste au contribuit la apariția, în mentalul colectiv a unei părți din elita politică și culturală a unor reprezentări deformate ale istoriei. Adevărul istoric nu de puține ori a fost manipulat din interese politice și ideologice în societățile care s-au considerat nedreptățite de deciziile luate la Conferința de Pace de la Paris din anii 1919-1920. Scopul principal al acestui studiu este dezvăluirea modului în care imaginarul geopolitic/*geopolitical codes* și manipularea trecutului istoric au generat imaginea granițelor fantomă care de-a lungul ultimului secol, la rândul lor, au generat comportamente politice de tip revizionist și revanșard. În opinia mea, explicarea acestei probleme este cu greu posibilă fără a prezenta, pe de o parte, teoria pe care se fundamentează geopolitica imaginarului. Ea ne explică cum s-au putut împleni reprezentarea spațiilor politice cu granițe *fantomă* în mintea unor oameni care dețineau la un moment dat puterea politică, cu decizia de a acționa pentru impunerea unor astfel de granițe atât la nivel internațional, cât și la nivel național. Pe de altă parte, fără a defini ceea ce înseamnă granițele fantomă/*Phantom borders* și cum în sprijinul „construcției” unor asemenea frontiere este manipulat trecutul istoric iarăși nu avem o bună înțelegere a ceea ce s-a

petrecut în Europa în anii 1938-1940. Din această perspectivă studiul va avea și o importantă componentă teoretică. Marile întrebări din studiul politicii internaționale și ale istoriei contemporane pot fi înțelese cel mai bine atunci când în căutarea răspunsurilor sunt aplicate teorii adecvate⁵.

Imaginarul geopolitic – vector al politicilor revizioniste

În ultimele decenii, a existat un interes tot mai mare pentru relația dintre imaginarul geopolitic/*geopolitical codes* și politicile externe și de securitate ale statelor în societatea contemporană⁶. Analiștii din câmpul geopoliticii non-clasice consideră că politica externă a unui stat, indiferent de mărimea lui, este rezultatul unor reprezentări și imagini pe care liderii le au despre politica internațională în ansamblul ei și/sau constelația relațiilor de putere și interes dintre statele dintr-o anumită regiune a globului. Alegerea partenerilor în alianțele politico-militare și cooperarea economică, pe de o parte, și desemnarea „inamicilor” ca amenințare la adresa securității, pe de altă parte, sunt rezultatul locului pe care fiecare dintre aceste state îl ocupă în această hartă imaginară care se află la un moment dat în „atlasul mental” al oamenilor politici. Este un sistem de „vizualizare” sau o „grilă de lectură”⁷ a lumii ca realitate social construită. Despre acest fapt atrăgea atenția istoricul și analistul John Gaddis încă din anul 1982 când afirma că „I

would suggest that there exist for presidential administrations certain “strategic” or “geopolitical” codes, assumptions about American interests in the world, potential threats to them, and feasible responses, that tend to be formed either before or just after an administration takes office, and barring very unusual circumstances tend not to change much thereafter”⁸.

Cunoașterea și studierea imaginarului geopolitic/*geopolitical codes* sunt importante prin faptul că oferă temeiul pentru a înțelege modul cum se justifică public poziția politicii externe a unui stat în comportamentul său în relațiile cu alte state. Prin urmare, aceste cadre interpretative/coduri sunt relativ stabile pentru înțelegerea lumii, dar, după cum sugerează Gaddis, ele se pot schimba. Schimbările depind de modul cum se modifică percepțiile oamenilor politici cu privire la interese și amenințările posibile venite din partea altora și a politicilor din sfera internațională în general. Pentru a determina cum se va comporta un alt actor/stat pe scena internațională omul politic trebuie să încerce să prevadă cum vor acționa ceilalți și cum acțiunile lor vor afecta valorile și interesele statului său. Prin urmare, el trebuie să aibă o imagine a celorlalți și a intențiilor viitoare. Această imagine se poate dovedi a fi una exactă sau inexactă⁹, iar acest fapt are consecințe în deciziile pe care le ia în politica externă.

Factorii de decizie din politica externă folosesc raționamentul geo-

politic ca expertiză atunci când încearcă să dea sens spațial lumii politicii internaționale, dar, de asemenea, apelează frecvent la scenarii geopolitice pentru a răspunde efectiv la anumite provocări din evoluția politicii externe ale altor actori¹⁰. Unul dintre obiectivele de cercetare specific geopoliticii critice este de a înțelege modul în care „frontierele” sunt „spațializate” și felul în care dihotomia „noi și ei” este reprezentată geopolitic, astfel încât adevărata „hartă geopolitică a unei regiuni sau a lumii”, precum și percepția acestei hărți poate fi formată corect sau cu erori de percepție¹¹. Percepțiile oamenilor politici se transformă în *cadre de lectură/interpretare* (*geopolitical codes*) și cunoscute în sfera publică prin discurs politic și alte documente strategice sau juridice pe care un stat/guvern le adoptă. Acestea sunt prelucrate de mass-media și pătrund în „cultura populară”. Așa au apărut metafore precum „Cortina de fier”, „rogue states/state necinstite” sau „evil axis/axa răului” care prin simplificarea metaforică a percepțiilor pe care liderii le-au avut asupra raporturilor dintre actorii unei regiuni/spațiu geopolitic au ajutat oamenii să facă distincțiile „noi și ei” între „prieteni și dușmani” într-o manieră mai simplă și acceptabilă. Abstracțiile sunt frecvent utilizate de politicieni pentru a apăra sau respinge o anumită politică. Așa se inițiază ușor dezbateri publice de natură geopolitică în opinia publică de care orice lider trebuie să țină seama.

Pentru a înțelege cum apar aceste grile de lectură/coduri geopolitice trebuie deconstruit conceptul. Acesta a apărut prima dată în analizele profesorului Gaddis care a definit *geopolitical codes* ca un set de „presupuneri strategice”¹². O definiție mai precisă o întâlnim la Colin Flint care prezintă această grilă de interpretare/cod geopolitic drept „modul în care o țară se orientează în lume”¹³. Cu alte cuvinte, aceste grile de lectură/coduri se referă la un set de reprezentări sociale bazate pe identitatea politică națională, inclusiv idei despre aliații și dușmanii naturali ai unei țări, despre natura amenințărilor externe și despre modalitățile de eliminare a acestora. Codurile geopolitice/grilele de lectură sunt extrem de importante pentru înțelegerea modului cum se fundamentează politicile externe ale statelor și rolul pe care îl joacă mitologiile construite în jurul unor fapte istorice reale, dar interpretate diferit din interese politice. În acest mod pot deveni și instrumente analitice utile în interpretarea acțiunilor de politică externă¹⁴. Tratatul de la Trianon este din acest punct de vedere un exemplu edificator.

Potrivit lui Colin Flint, o serie de calcule politice joacă un rol esențial în formarea codurilor geopolitice/grilelor de lectură ale unei țări în interpretarea politicii internaționale și a relațiilor cu alte țări. Acestea se referă la identificarea aliaților și a inamicilor actuali și potențiali și la determinarea modului în care țara își poate menține alianțele și să caute aliați potențiali în situații de schim-

bare majoră în politica internațională, să identifice modul în care pot combate inamicii pe care îi are la un moment dat și amenințările emergente și, în final, să determine modul în care poate justifica publicului și opiniei publice internaționale deciziile de politică externă¹⁵. În acest sens, rolul identității naționale și al miturilor naționale devin importante în determinarea codurilor geopolitice/grilelor de lectură a relațiilor unei țări cu alte țări. Viziunile de politică externă și poziția unui stat în raport cu alte țări sunt influențate de psihofixațiile istorice și de mituri naționale specifice, care se găsesc și ele în aceste coduri geopolitice¹⁶. Codurile geopolitice nu numai că pot contura distincția între *ei* și *noi*, ci conduc la apariția unui atașament emoțional față de un *loc* (cazul Transilvaniei pentru unguri și români, al Alsaciei pentru francezi și germani, al Crimeii pentru ruși și ucraineni etc.) sau a unui mit istoric, ceea ce implică și o dimensiune socială. Prin urmare, viziunea geopolitică se dovedește a fi traducerea de concepte de identitate națională în termeni și simboluri geografice¹⁷ în care hărțile joacă un rol determinant. Deoarece ideile despre identitatea națională se ciocnesc cu structurile de putere din lume și cu alte constrângeri geopolitice, viziunile geopolitice sunt dezvoltate pentru a face față acestor amenințări. Scopul final este justificarea unei acțiuni politice prin afirmații ca „menținerea mândriei naționale” sau legitimarea agresiunii prin concepte precum „apărarea

demnității naționale”¹⁸. Din acest punct de vedere identitatea națională este rescrisă continuu pe baza evenimentelor petrecute în mediul extern și a pericolelor care pot să nu existe, dar să fie social construite prin discurs public. Acestea influențează poziția în politica externă a unei țări. În acest fel, legătura dintre miturile naționale și pozițiile politicii externe devine una destul de importantă chiar dacă ea nu este explicit afirmată¹⁹. Unul dintre multele alte exemple este cel al relației directe dintre politica revizionismului maghiar din perioada interbelică și mitul „pedepsirii” Ungariei la Trianon. Rezultatul a fost apariția în mentalul colectiv al unei părți a elitei maghiare, prin manipularea trecutului istoric al popoarelor din centrul și sud-estul continentului european, a *granițelor fantomă* ale *Ungariei milenare*.

Manipularea trecutului istoric și nașterea frontierelor fantomă

Rolul istoriei a fost privit cu interes și sursă de învățăminte pentru toate popoarele lumii. Unii istorici, și nu sunt puțini, ne avertizează că „cei care uită lecțiile istoriei sunt sortiți să le repete”²⁰. Acest lucru este adevărat cu o condiție esențială! Acea a păstrării adevărului istoric și a evitării manipulării trecutului din interes politic. Din aceste rațiuni istoricii sunt uneori reticenți în a căuta lecții pentru contemporanii lor și au motiv întemeiat deoarece „Istoria a fost abuzată atât de des pentru a sprijini politici scandaloase, pentru a pro-

mova revendicări extravagante de teritoriu sau pentru a explica deciziile rele. Cu toate acestea, istoria ne poate oferi analogii instructive”²¹.

Istoricii și oricine dintre noi care dorim să învățăm din lecțiile trecutului istoric nu avem acces direct la faptele și acțiunile umane consumate în trecut. Cunoaștem ceea ce s-a întâmplat doar prin sursele materiale și nonmateriale rămase. Acestea sunt analizate și interpretate de istoric și ajung la cititor prin narațiuni/studii, tratate de istorie etc.²². Când vorbim de *lecțiile istoriei* trebuie să fim foarte atenți la interpretarea trecutului istoric și relația sa cu adevărul istoric. O sumă de acțiuni umane (fenomene și procese istorice) care au marcat și au rămas în memoria colectivă prin ceea ce istoricii definesc a fi *fapte istorice*. Însă acestea, în sine, nu ne spun nimic bun sau rău, pozitiv sau negativ etc., ci doar prin interpretarea/meaning pe care o dă istoricul/analistul. Chiar dacă un istoric nu este explicit, în privința punctului său de vedere, o interpretare există întotdeauna în ceea ce el scrie despre faptele istorice cercetate și redată sub forma narațiunii istorice. Tratatul de la Trianon are o anumită interpretare în analizele istoricilor și analiștilor, în discursul oamenilor politici și chiar în memoria unei bune părți din opinia publică de ieri și astăzi din Ungaria²³ și o cu totul alta în societatea cehă și slovacă²⁴, în cea iugoslavă²⁵ sau română²⁶.

Pentru E. H. Carr, interpretarea este cheia scrierii istoriei²⁷, materializată într-o narațiune, imagine sau alt tip de reprezentare socială. Acestea

rezultă din interacțiunea „istoricului cu faptele sale, un dialog infinit între prezent și trecut. Istoricul însuși este subiect al istoriei. El alege sursele ce i se par relevante și intră cu ele într-un perpetuu dialog. El adresează întrebări izvoarelor și le pretinde un răspuns. Istoria este știința interogării trecutului așa cum geografia este știința interogării spațiului”²⁸, iar de la această interogare prezentul întotdeauna așteaptă răspunsuri care să facă societatea mai bună, mai eficientă și proiectivă. Din această perspectivă geopoliticianul, care utilizează teoria cadrelor de interpretare/codurilor geopolitice, și istoricul, care transpune faptele cercetate într-o narațiune, se întâlnesc într-un punct comun, cel al prezentării rezultatelor muncii lor publicului sub forma *de imagini și reprezentări sociale* concretizate în diferite lucrări și studii.

În societatea modernă și contemporană narațiunile despre trecutul istoric au jucat un rol important în influențarea comportamentului oamenilor angajați în bătăliile politice care s-au dus pentru cucerirea puterii politice și/sau pentru legitimarea unei anume politici externe în relațiile dintre state. Instrumentalizarea istoriei în scopuri politice înseamnă minciună istorică, parțialitatea punctului de vedere, omiterea și selectarea faptelor pentru a se impune nuanțe și semnificații care să fie în acord cu valorile, morale, etice, sociale, politice și ideologice ale unui anumit regim politic din prezent. În asemenea împrejurări nu mai avem de-a face cu scrierea istoriei, ci cu un *produs de*

propagandă pe suport istoric influențat de prejudecăți, stereotipuri și partizanat politic și ideologic. Istoria, ca produs al cunoașterii umane, nu poate fi total neutră din punct de vedere axiologic, deci este și părtinitoare în anumite grade deoarece este legată de acțiunea și activitatea politică iar istoricul nu are cum să nu fie influențat politic, dar acest fapt nu trebuie să conducă la alterarea adevărului istoric²⁹. Când adevărul istoric este alterat istoria se transformă în altceva. Alan Bullock, în cercetările sale, a descoperit de ce oamenii au un interes atât de mare pentru istoria evenimentelor recente: „au sentimente puternice pentru chestiunile politice ale vremurilor noastre, iar acest lucru, la rândul său, face imposibil ca ei să gândească sau să scrie în mod imparțial”³⁰. Dacă admitem acest punct de vedere, atunci trebuie să vedem și de ce nu trebuie depășit acel prag pe care stă adevărul istoric. Interpretările politice ale trecutului servesc unor scopuri diferite, unele cu valențe pozitive iar altele, dimpotrivă, cu puternice consecințe negative. Din perspectiva altor discipline academice, și nu a istoriei, interpretarea faptelor și evenimentelor istorice este sursa din care se formează identitățile colective la nivel social, profesional, religios și nu în ultimul rând politic. Prin narațiunea istorică se poate distinge între „Noi” și „Ei”, se obține și sprijinul pentru liderii politici proprii și se pot cultiva emoțiile negative împotriva adversarilor politici³¹. Dar în acest punct se întâlnește cu ima-

ginarul geopolitic nu *istoria ca narațiune* ci propaganda pe suport istoric pentru a manipula conștiința mulțimilor în acord cu un „adevăr” interesat.

Politicienii folosesc frecvent înțelegerile mitologice ale trecutului pentru a mobiliza societatea sau părți din aceasta prin spațializarea memoriei³² ca instrument al politicii în prezent. „Spațializarea amintirilor” este efectul produs prin percepția unor produse cartografice și/sau audierea unor discursuri politice care conduc la asocierea memoriei diferitelor momente istorice cu o anumită porțiune a unui teritoriu care în mentalul colectiv are puternice semnificații mitologice, culturale sau istorice care să conducă la un comportament partizan și la anumite viziuni asupra viitorului³³.

În politică memoria colectivă își exercită influența atât de jos în sus, deoarece interpretările trecutului afectează identitățile și înțelegerile elitelor politice, cât și de sus în jos, întrucât afirmațiile unor persoane publice plasează anumite evenimente în conștiința națională³⁴. Istoricul Christian-Marc Bosséno a cercetat modul în care președintele François Mitterand a făcut apel la trecutul istoric pentru a justifica lansarea unor politici publice în societatea franceză pe timpul mandatului său. În discursul de inaugurare a mandatului său din 21 mai 1981 președintele francez a adus în discuție tema, populară la vremea respectivă, „istoriei uitate”, făcând o legătură a alegerilor din 1981 cu procesul istoric început în

ajunul Revoluției Franceze de „poporul umbrelor” din 1789: „În această zi, când voi ocupa cea mai înaltă funcție în stat, mă gândesc la milioanele de femei și bărbați, care formează poporul nostru, care, timp de două secole, pe timp de pace sau de război, au muncit dar și-au vărsat și sângele când a fost necesar au alcătuit istoria Franței dar fără a avea acces la aceasta decât prin fracturile scurte și glorioase ale societății noastre”³⁵. În Ungaria, în perioada interbelică, elitele politice au reușit să instrumentalizeze istoria și să transforme Tratatul de la Trianon într-una dintre cele mai mari manipulări ale populației maghiare³⁶, subiect care pare a fi folosit și de către unii lideri actuali în scopul câștigării/menținerii unui capital electoral care să le asigure hegemonia politică³⁷. Michael Toomey într-o cercetare publicată în anul 2018 constata că „Declarațiile oficiale referitoare la o posibilă re-revizuire a deciziilor de la Trianon au reprezentat o temă comună a carierei lui Viktor Orbán, încă de la prima accedere la funcția de prim-ministru în 1998” iar în discursurile sale teza potrivit căreia „Transilvania este parte a vetrei de locuire a maghiarimii în spațiul carpatic”³⁸ este foarte frecventă. La rândul său istoricul francez Catherine Horel, foarte bună cunoscătoare a istoriei Ungariei interbelice, ajunge la concluzia că instrumentalizarea istoriei care are în centrul ei Tratatul de la Trianon poate determina comportamente dezirabile pentru un lider politic, dar păguboase pentru societate. Într-un interviu

acordat revistei *Historia* Catherine Horel arăta că „Pornind de la un eveniment istoric traumatizant pentru multe persoane, vor construi teoria victimizării care otrăvește atât societatea ungară, maghiară în interiorul Ungariei, cât și relațiile cu vecinii. Se constată că în mod regulat se reinoculează, se reinjectează această otravă în societatea maghiară și că nu se mai iese din această situație, asta este o problemă. Și e clar. Cred că anul viitor, la centenarul semnării Tratatului de la Trianon, va apărea un adevărat delir din nou legat de aceste teorii ale victimizării”³⁹. Ceea ce trebuie remarcat este faptul că discursul revizionist prin manipularea trecutului istoric nu este unul împărtășit de întreaga elită sau de întreaga societate maghiară. Potrivit lui Michael Toomey, „Éva Kovacs contestă ideea conform căreia maghiarii nu sunt neapărat traumatizați de moștenirea Trianon-ului, argumentând că problema nu mai este cu adevărat relevantă pentru viața maghiarilor și că ea există pur și simplu doar în memoria culturală a țării”⁴⁰.

În procesul de instrumentalizare a istoriei Ungariei interbelice hărțile construite în acord cu metodele și tehnicile pe care astăzi le găsim în teoria *imaginarului geopolitic* au jucat un rol important⁴¹. Multe dintre aceste produse cartografice au fost utilizate de delegația ungară și la Conferința de Pace de la Paris (1919-1920)⁴² cu un scop politic explicit, acela de a convinge Marile Puteri care decideau arhitectura granițelor că viitorul stat ungar trebuie să aibă

limitele interne pe care le avea în cadrul imperiului dualist care tocmai se prăbușise prin implozie și nu cele ale unui stat națiune în conformitate cu principiile noii ordini internaționale. Isaiah Bowman, expertul pe probleme de geografie al delegației SUA la Conferința de Pace, nota în memoriile sale: „Fiecare naționalitate din Europa Centrală a avut propriile sale trucuri statistice și cartografice. Când statisticile nu au reușit, s-au folosit hărți în culori. Ar fi nevoie de o monografie uriașă care să conțină o analiză a tuturor tipurilor de falsuri de hartă pe care războiul și conferința de pace le-au invocat. Un nou instrument a fost descoperit – limbajul hărții. O hartă a fost la fel de

bună ca un poster strălucitor și faptul că era o hartă a făcut-o respectabilă, autentică. O hartă pervertită a fost ca o centură de siguranță și un argument fondator pentru mulți”⁴³. Liderii maghiari prezenți la Conferința de Pace de la Paris au semnat tratatele, însă nu s-au împăcat cu realitatea arhitecturii frontierelor rezultate în centrul și sud-estul continentului european deoarece harta din imaginarul lor geopolitic nu corespundea cu geopolitica noii Europe. Așa cum se poate observa din harta de mai jos, statul națiune ungar care se năștea acum în procesul de desăvârșire națională în Europa era doar o mică parte din imaginarul lor geopolitic.

Contemporary Map of an Imagined “Greater Hungary”, online Nagy Magyarország <https://domonyi.aries.hu/Nagy-Magyarország.html#.VBMRd5RdXTp>, accesat la 30 martie 2020.

Această reprezentare spațială a revizionismului maghiar a fost intens promovată în perioada interbelică și cu unele manifestări zgomotoase după încheierea Războiului Rece. Este un tipic produs al unei realități social construite cu ajutorul conceptului *Frontiere fantomă/Phantom borders*.

Acest concept, *Phantom borders/frontiere fantomă*, utilizat ca instrument de analiză în cercetările de geopolitică și în analizele de discurs electoral, este de dată recentă. Cu doar câțiva ani în urmă două prestigioase universități germane (Humboldt din Berlin și Martin Luther din Halle) au finanțat un proiect de cercetare intitulat *Phantom Borders in East Central Europe*⁴⁴. Ulterior la acest proiect au aderat și alte instituții, cum a fost cazul Centrului de studii poloneze *Alexander Brückner* cu sedii în Halle și Jena⁴⁵. Unul dintre cunoscuții membri ai acestui grup de cercetări profesorul Marko Zajc a propus următorul concept ca instrument de lucru: „granițele fantomă sunt granițe politice care au existat cândva, dar în prezent nu mai sunt, și cu toate acestea – într-un anume fel există încă”⁴⁶. O definiție apropiată o găsim și la Sabine von Löwis care constată că „Granițele fantomă așa cum le înțelegem sunt granițe politice, care nu mai există din punct de vedere politic sau legal, dar par să apară în diferite forme și moduri de acțiune și practici sociale în ziua de azi”⁴⁷. Ambele definiții conțin elementul cheie, cel al dăinuirii în mentalul colectiv și în imaginarul

geopolitic a unei reprezentări spațiale care nu mai există în realitatea politică a timpului prezent din punct de vedere al legitimității și dreptului internațional în vigoare. Această reprezentare definită ca *phantom borders/frontiere fantomă* dăinuie în prezent sub formă discursivă la unii lideri politici sau în formă de reprezentări spațiale/hărți în narațiuni istorice sau diferite alte tipuri de analize a politicii internaționale la nivel regional și influențează mentalul colectiv. Cel mai adesea frontierele fantomă sunt invocate în perioada campaniilor electorale. Din această perspectivă conceptul nu este specific unei anume discipline academice ci are un caracter transdisciplinar, fiind direct conectat cu teoria grilelor de interpretare din geopolitică (*geopolitical codes*), dar și cu teorii ale comportamentului electoral⁴⁸.

Specialiștii ai domeniului atrag atenția că, deși conceptul întrunește calitățile unui instrument în analiza geopolitică postmodernă și în cea politică⁴⁹, analiștii trebuie să fie în unele privințe precauți. În primul rând este un concept nou și cu un înțeles destul de vag⁵⁰, ceea ce face ca nu întotdeauna semnificația pe care o are cuvântul în limba în care el a fost conceptualizat să aibă corespondent într-o altă limbă⁵¹. Pe de altă parte conceptul *Phantasm Borders/granițele fantomă* ar trebui să se distingă clar de conceptele conexe, cum ar fi „granițele invizibile” sau „granițele relicve”. Acestea sunt prin definiție rămășițe ale trecutului care continuă să existe în mentalul

colectiv al unei societăți, dar nu au neapărat consecințe în comportamentul și deciziile de politică externă a liderilor care se află astăzi în fruntea statelor sau ale unor alte instituții politice, culturale sau religioase⁵², așa cum se întâmplă cu granițele fantomă care conduc la formarea unor psihofixații de ordin istoric și comportamente iredentiste. Referindu-se la acest aspect profesorul Gábor Szalkai constata că la aproape un secol de la lucrările Conferinței de la Trianon „amintirea «provinciilor pierdute», ușor de folosit în discursurile politice în ultimele decenii, rămâne foarte vie în opinia

publică maghiară și generează «dureri fantome» în imaginarul național a unui teritoriu văzut de mulți maghiari ca fiind „amputat”: contururile fostului regat al Ungariei apar pe culorile drapelului național din spatele mașinilor, numele provinciilor cedate sunt omniprezente în spațiul public și de ani buni, începând cu 1990, au fost ridicate în nenumărate municipalități maghiare monumente «Trianon» pe harta Regatului partajat”⁵³. Gábor Szalkai ilustrează această concluzie a cercetărilor sale cu o fotografie personal efectuată într-o localitate din Ungaria:

Sursa Gábor Szalkai, *QUAND LES FANTÔMES HISTORIQUES SONT CONVOQUÉS. Invention de hauts lieux et réification des identités territoriales dans les Carpates roumaines*, traduit de l'allemand par Elsa Vonau, in *L'Espace géographique*, tome 46, nr. 2, 2017, p.144.

Atât de puternică a fost propaganda care a avut ca vector de transport a mesajelor iredentiste granițele fantomă ale „Ungariei Mari” încât, în ciuda promovării intense a ideilor desființării granițelor interne ale Uniunii Europene în

mijloacele de informare din România, pentru o mare parte a populației maghiarofone din Transilvania și, în special, din așa zisa „Țară a secuilor”, nostalgia pentru vechile granițe ale *regatului Ungariei* este foarte puternică. În baza acestor

nostalgii ei reclamă autonomie politică⁵⁴. Așa se explică de ce „Fosta frontieră imperială de la Ghimeș-Făget/Gyimesbükk a devenit un loc emblematic pentru cristalizarea și exprimarea aspirațiilor naționale maghiare în Ungaria și în țara siculeană”⁵⁵.

Sunt doar câteva dintre aspectele care au otrăvit relațiile dintre o parte a liderilor politici și a elitei intelectuale din spațiul central și sud-est european în cei o sută de ani care s-au scurs de la hotărârile luate la Trianon. Imaginarul geopolitic al frontierelor fantomă au generat prejudecăți, stereotipii negative și excluderi simbolice la nivel regional care la rândul lor au generat acțiuni de politică externă care au condus la tragedii de neimaginat pentru o

societate modernă, cum au fost cele din Transilvania anului 1940. Sperăm ca noile orientări în scrierea istoriei și valorificarea trecutului istoric din lumea academică occidentală să influențeze pozitiv cercetarea și analiza trecutului istoric de acum o sută de ani iar discursul istoriografic și științific din statele apărute pe ruinele fostei monarhii dualiste să nu transeceadă adevărul istoric. Caracterul multidisciplinar pe care știința istorică îl presupune și utilizarea metodelor și instrumentelor din câmpul analitic al altor discipline cum sunt geopolitica, sociologia, antropologia sau psihologia vor putea să oprească proliferarea reprezentărilor cartografice și a narațiunilor revizioniste și să promoveze discursul științific autentic în spiritul adevărului.

Note

- ¹ A se vedea Mihai Milca, „Construcția geopolitică a Versailles-ului și tribulațiile României Mari”, în Revista *Polis*, Volum VII, Nr. 2 (24), Serie nouă, martie-mai 2019, pp. 133-145; Wilfried Loth, Nicolae Păun, eds., *Disintegration and Integration in East-Central Europe. 1919-post-1989*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 2014, passim; Adrian Hyde-Price, *The International Politics of East Central Europe*, Manchester University Press, Manchester, New York, 1996, pp. 46-140.
- ² Stefano Bottoni, „Pentru Ungaria e greu să treacă peste trecut”, în *Magazin istoric*, Decembrie 2014, p. 11.

- ³ A se vedea și Zsolt Horbulák, *The Image of the Treaty of Trianon in Slovak Historiography/ Obraz traktatu z Trianon w słowackiej historiografii*, în *RES HISTORICA* nr. 42, 2016, pp. 265-285.

- ⁴ Stefano Bottoni, *op. cit.*, p.12.

- ⁵ A se vedea pe larg E.H Carr, *Criza celor douăzeci de ani (1919-1939). O introducere în studiul relațiilor internaționale*, trad. de Cătălin Drăcșineanu, Polirom, Iași, 2011, pp. 17-26; Kenneth N. Waltz, *Teoria politicii internaționale*, trad. de Nicoleta Mihăilescu, Polirom, Iași, 2006, pp. 27-119; Barry Buzan, Richard Little, *Sistemele internaționale în istoria lumii*, trad. de Simona Soare, Polirom, Iași, 2009, pp. 35-51; Constantin Hlihor,

- Geopolitica de la clasic la postmodern*, KartaGraphic, Ploiești, 2011, pp. 11-54; A.D. Xenopol, *Teoria istoriei*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997; Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969; Eric Hobsbawm, *Despre istorie*, trad. de Radu Săndulescu, Editura Cartier, Chișinău, 2017.
- 6 A se vedea pe larg, John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford University Press, Oxford, 1982; Colin Flint, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, pp. 55-105; Gertjan Dijink, „Geopolitical codes and popular representations”, în *GeoJournal* nr. 46, 1998, pp. 293-299; Klaus J. Dodds, Geopolitics, „Experts and the Making of Foreign Policy”, în *Area*, Issue 25, No.1, 1993, pp.70-74; John Agnew, Stuart Corbridge, *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*, Routledge, London, 1995; Constantin Hlihor, *op. cit.*, pp. 40-54.
- 7 Gertjan Dijink, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 293.
- 8 John Gaddis, *op. cit.*, p. IX.
- 9 A se vedea, Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1976, pp. 58-90.
- 10 A se vedea, Pascal Venier, „Main Theoretical Currents in Geopolitical Thought in the Twentieth Century”, în *L'Espace Politique*, online <http://journals.openedition.org/espacopolitique/1714>, (accesat la 20 martie 2020); Pinar Tank, „Dressing for the Occasion: Reconstructing Turkey's Identity”, în *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 6, Nr. 4 (2006), pp. 463-478; Pinar Bilgin, „Only Strong States Can Survive in Turkey's Geography: The Uses of 'Geopolitical Truths' in Turkey”, în *Political Geography*, Vol. 26, Nr. 7 (2007), pp. 740-756.
- 11 V.D. Mamadouh, „Geopolitics in the nineties: one flag, many meanings”, în *GeoJournal*, vol. 46, 1998, p. 244.
- 12 John Gaddis, *op. cit.*, p. IX.
- 13 Colin Flint, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, London, New York, 2006, p. 55.
- 14 Harvey Starr, „Joining Political and Geographic Perspectives: Geopolitics and International Relations”, în *Journal International Interactions*, Volume 17, 1991 - Issue 1, p.5.
- 15 Colin Flint, *op. cit.*, p. 56.
- 16 *Ibidem*, p.127.
- 17 *Ibidem*, p. 14.
- 18 *Ibidem*, p. 146.
- 19 *Ibidem*, p. 5.
- 20 A se vedea Gerda Lerner, *Why History Matters. Life and Thought*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1997, pp. 204-205; Sorin Mitu, *De la Burebista la Iohannis. Istorie, analize, satire*, Polirom, Iași, 2017.
- 21 A. Pećinar, „The Paris Peace Conference - Contemporary Balkans' perspective”, în *Vestnik of Saint Petersburg University. International Relations*, 2019, vol. 12, issue 3, p. 335.
- 22 A se vedea pe larg, Reinhart Koselleck, *Conceptul de istorie*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2005; Hilary Putnam, *Rațiune, adevăr, istorie*, Editura Tehnică, București, 2005; Paul Ricoeur, *Istorie și adevăr*, Editura Anastasia, București, 1996; Peter Burke, *Istorie și teorie socială*, Editura Humanitas,

- București, 2000; Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, Editura Meridiane, București, 1999; Neagu Djuvara, *Există istorie adevărată?* Humanitas, București, 2009.
- ²³ „The Treaty of Trianon: A Hungarian Tragedy - June 4, 1920”, în *The American Hungarian Federation*, online http://www.americanhungarianfederation.org/news_trianon.htm (accesat 29.03.2020).
- ²⁴ Zsolt Horbulák, *op. cit.*, în *loc. cit.*
- ²⁵ Jovan Radonica, *The Banat and the Serbo-Roumainian Frontier Problem*, Paris, 1919, citat în Rebecca Ann Haynes, „A New Greater Romania? Romanian Claims to the Serbian Banat in 1941”, în *Central Europe*, Vol. 3, No.2, November 2005, p. 100, nota 5, online <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/12954/1/12954.pdf>, (accesat 29.03.2020).
- ²⁶ Marius Turda, *Transylvania Revisited: Public Discourse and Historical Representation in Contemporary România*, în Balázs Trencsényi, Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Constantin Iordachi and Zoltán Kántor, eds., *Nation-Building And Contested Identities: Romanian And Hungarian Case Studies*, Regio Books, (Budapest), Editura Polirom (Iași) 2001, pp. 199-200.
- ²⁷ Edward Hallett Carr, *op. cit.*, p. 9.
- ²⁸ *Ibidem*, pp. 24-25.
- ²⁹ Constantin Fasolt, *The limits of history*, The University of Chicago Press, Chicago, 2004, pp. XIII-XVII.
- ³⁰ Alan Bullock, „Is it Possible to Write Contemporary History?”, în M. Beloff, Ed., *On the Track of Tyranny*, Vallentine & Mitchell, London, 1960, p.70.
- ³¹ Nenad Zakošek, „The Heavy Burden of History: Political Uses of the Past in the Yugoslav Successor States”, în *Politička misao*, Vol. XLIV, (2007.), Nr. 5, p. 29.
- ³² Béatrice von Hirschhausen, „Leçon des frontières fantômes: les traces du passé nous viennent (aussi) du futur”, în *L'Espace géographique*, tome 46, nr. 2, 2017, p. 101, <https://www.cairn.info/revue-espace-geographique-2017-2-page-97.htm>, (28.03.2020).
- ³³ *Ibidem*.
- ³⁴ A se vedea Peter J. Verovšek, „Collective memory, politics, and the influence of the past: the politics of memory as a research paradigm”, în *Journal Politics, Groups, and Identities*, Vol. 4, Issue 3, 2016, pp. 529-543.
- ³⁵ Citat de Christian-Marc Bosséno, *Du temps au temps, l'inventaire historique du premier septennat de François Mitterrand (1981-1988)*, conferință susținută la Colocviul „Les usages politiques de l'histoire dans la France contemporaine, des années 70 à nos jours, 2003”, Jeudi 25 septembre 2003, online <http://histoire-sociale.univ-paris1.fr/Collo/usages.htm>, (12.02.2019).
- ³⁶ A se vedea, Dr. Zoltán Palotás, *Borders of Trianon*, online <http://www.hungarianhistory.com/lib/borders/borders.pdf>, (accesat 30.03.2020); Dr. Liviu Lazăr, Dr. Cornel Grad, „Politica revizionistă a Ungariei în perioada 1918-1944. Antirevizionismul românesc din Transilvania”, în *ISTORIA ROMÂNIEI. TRANSILVANIA*, Volumul II, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, pp.

- 1255-1394; Liviu Lazăr, *Mișcarea antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*, Editura Călăuza, Deva, 2003; Gheorghe Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatul de pace din 1919-1920*, Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1936; S. Fényes, *Ungaria revizionistă*, ediție îngrijită de V. Borda, Editura Petru Maior, Tg. Mureș, 1996.
- ³⁷ Michael Toomey, „Myth and Narrative in Viktor Orbán’s Hungary”, în *New Perspectives*, Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations, Vol. 26, Nr. 1/2018, pp. 87-109; Valerie Hopkins, „Hungary’s Viktor Orbán and the rewriting of history”, în *Financial Times*, July 25, 2019, <https://www.ft.com/content/c7032cb2-aca5-11e9-8030-530adfa879c2>.
- ³⁸ Michael Toomey, *op. cit.*, p. 93.
- ³⁹ Catherine Horel, „Cred că anul viitor, la centenarul semnării Tratatului de la Trianon, va apărea un adevărat delir din nou legat de aceste teorii ale victimizării”, în *Historia.ro*, <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/interviu-catherine-horel-istoric-francez-cred-ca-la-centenarul-semnarii-tratatului-de-la-trianon-in-ungaria-va-aparea-un-adevarat-delir-legat-de-aceste-teorii-ale-victimizarii>, (accesat 30.03.2020).
- ⁴⁰ Michael Toomey, *op. cit.*, p. 95.
- ⁴¹ Dr. Zoltán Palotás, *op. cit.*, în *loc. cit.*
- ⁴² János Kubassek, „Pál Teleki ou les espoirs de renaissance de la nation hongroise dans l’entre-deux-guerres”, în *HÉRODOTE*, nr. 140, 2011, p. 35, <https://www.cairn.info/revue-herodote-2011-1-page-31.htm>, (accesat 30.03.2020).
- ⁴³ Apud Ferenc Gyuris, „Human Geography, Cartography, and Statistics: A Toolkit for Geopolitical Goals in Hungary until World War I”, în *Hungarian Cultural Studies. e-Journal of the American Hungarian Educators Association*, Volume 7 (2014), p. 237, <http://ahea.pitt.edu>, (accesat 30.03.2020).
- ⁴⁴ A se vedea obiectivele proiectului de cercetare *Phantom Borders in East Central Europe* pe site-ul Universității Humboldt, https://fis.hu-berlin.de/converis/portal/Project/401947236?auxfun=&lang=en_GB, (accesat 30.03.2020).
- ⁴⁵ Marko Zajc, „Contemporary Borders as ‘Phantom Borders’. An Introduction”, în *Südosteuropa*, vol. 67, issue 3, 2019, p. 297.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 298.
- ⁴⁷ Sabine von Löwis, „Phantom Borders in the Political Geography of East Central Europe: An Introduction”, în *ERDKUNDE*, vol. 69, nr. 2, 2015, p. 99.
- ⁴⁸ Martin Šimon, „Measuring Phantom Borders: the Case of Czech/Czechoslovakian Electoral Geography”, în *ERKUNDE*, vol. 69, nr. 2, 2015, pp. 139-141.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 142.
- ⁵⁰ Marko Zajc, *op. cit.*, p. 300.
- ⁵¹ Béatrice von Hirschhausen, *op. cit.*, în *loc. cit.*, pp. 97-98.
- ⁵² Martin Šimon, *op. cit.*, p. 140.
- ⁵³ Gábor Szalkai, „Quand les fantômes historiques sont convoqués: Invention de hauts lieux et réification des identités territoriales dans les Carpates roumaines”, traduit de l’allemand par Elsa Vonau, în *L’Espace géographique*, tome 46, nr. 2, 2017, p. 144.
- ⁵⁴ A se vedea printre altele, „Ghimes: 20.000 de pelerini la fosta graniță a

Imperiului”, în *Ziarul de Bacău*, 23 MAI 2010, <https://zdbc.ro/ghimes->

20-000-de-pelerini-la-fosta-granita-a-imperiului/, (accesat 30.03.2020).

⁵⁵ Gábor Szalkai, *op. cit.*, p. 152.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

AGNEW, John, CORBRIDGE, Stuart, *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy*, Routledge, London, 1995.

BRAUDEL, Fernand, *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969.

BURKE, Peter, *Istorie și teorie socială*, Editura Humanitas, București, 2000.

BUZAN, Barry, LITTLE, Richard, *Sistemele internaționale în istoria lumii*, trad. de Simona Soare, Polirom, Iași, 2009.

CARR, H. E., *Criza celor douăzeci de ani(1919-1939). O introducere în studiul relațiilor internaționale*, trad. de Cătălin Drăcșineanu, Polirom, Iași, 2011.

DJUVARA, Neagu, *Există istorie adevărată?*, Humanitas, București, 2009.

FASOLT, Constantin, *The limits of history*, The University of Chicago Press, Chicago, 2004.

FÉNYES, S., *Ungaria revizionistă*, ediție îngrijită de V. Borda, Editura Petru Maior, Tg. Mureș, 1996.

FLINT, Colin, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, London, New York, 2006.

GADDIS, Lewis John, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford University Press, Oxford, 1982.

HYDE-PRICE, Adrian, *The International Politics of East Central Europe*, Manchester University Press, Manchester, New York, 1996.

HLIHOR, Constantin, *Geopolitica de la clasic la postmodern*, KartaGraphic, Ploiești, 2011.

HOBBSAWM, Eric, *Despre istorie*, trad. de Radu Săndulescu, Editura Cartier, Chișinău, 2017.

JERVIS, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1976.

KOSELLECK, Reinhart, *Conceptul de istorie*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2005.

LERNER, Gerda, *Why History Matters. Life and Thought*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1997.

LOTH, Wilfried, PĂUN, Nicolae, eds., *Disintegration and Integration in East-Central Europe. 1919-post-1989*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014.

MITU, Sorin, *De la Burebista la Iohannis. Istorii, analize, satire*, Polirom Iași, 2017.

PUTNAM, Hilary, *Rațiune, adevăr, istorie*, Editura Tehnică, București, 2005.

RICOEUR, Paul, *Istorie și adevăr*, Editura Anastasia, București, 1996.

SOFRONIE, Gheorghe, *Principiul naționalităților în Tratatetele de pace din 1919-1920*, Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1936.

WALTZ, N. Kenneth, *Teoria politicii internaționale*, trad. de Nicoleta Mihăilescu, Polirom, Iași, 2006.

XENOPOL, A. D., *Teoria istoriei*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997.

VEYNE, Paul, *Cum se scrie istoria*, Editura Meridiane, București, 1999.

Articole și studii

- BILGIN, Pinar, „Only Strong States Can Survive in Turkey's Geography: The Uses of 'Geopolitical Truths' in Turkey”, în *Political Geography*, Vol. 26, Nr. 7 (2007), pp. 740-756.
- BULLOCK, Alan, „Is it Possible to Write Contemporary History?”, în M. Beloff, Ed., *On the Track of Tyranny*, Vallentine & Mitchell, London, 1960, p. 70.
- BOTTONI, Stefano, „Pentru Ungaria e greu să treacă peste trecut”, în *Magazin istoric*, Decembrie 2014, p. 11.
- DIJKINK, Gertjan, „Geopolitical codes and popular representations”, în *GeoJournal*, nr. 46, 1998, pp. 293–299.
- DODDS, J. Klaus, Geopolitics, „Experts and the Making of Foreign Policy”, în *Area*, Issue 25, No.1, 1993, pp.70-74.
- HORBULÁK, Zsolt, „The Image of the Treaty of Trianon in Slovak Historiography/ Obraz traktatu z Trianon w słowackiej historiografii”, în *RES HISTORICA*, nr. 42, 2016, pp. 265-285.
- LAZĂR, Liviu, GRAD, Cornel, „Politica revizionistă a Ungariei în perioada 1918-1944. Antirevizionismul românesc din Transilvania”, în *ISTORIA ROMÂNIEI. TRANSILVANIA*, Volumul II, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, pp. 1255-1394.
- LAZĂR, Liviu, *Mișcarea antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*, Editura Călăuza, Deva, 2003.
- LÖWIS, Sabine von, „Phantom Borders in the Political Geography of East Central Europe: An Introduction”, în *ERDKUNDE*, vol. 69, nr. 2, 2015, p. 99.
- MAMADOUH, D.V, „Geopolitics in the nineties: one flag, many meanings”, în *GeoJournal*, vol. 46, 1998, p.244.
- MILCA, Mihai, „Construcția geopolitică a Versailles-ului și tribulațiile României Mari”, în *Revista Polis*, Universitatea „Petre Andrei” din Iași, Volum VII, Nr. 2 (24), Serie nouă, martie-mai 2019, pp. 133-145.
- PEĆINAR, A., „The Paris Peace Conference - Contemporary Balkans' perspective”, în *Vestnik of Saint Petersburg University. International Relations*, 2019, vol. 12, issue 3, p. 335.
- ȘIMON, Martin, „Measuring Phantom Borders: the Case of Czech/Czechoslovakian Electoral Geography”, în *ERKUNDE*, vol. 69, nr. 2, 2015, pp. 139-141.
- STARR, Harvey, „Joining Political and Geographic Perspectives: Geopolitics and International Relations”, în *Journal International Interactions*, Vol. 17, 1991 - Issue 1, p.5.
- SZALKAI, Gábor, „Quand les fantômes historiques sont convoqués: Invention de hauts lieux et réification des identités territoriales dans les Carpates roumaines”, traduit de l'allemand par VONAU Elsa, în *L'Espace géographique*, tome 46, nr.2, 2017, p. 144.
- TANK, Pinar, „Dressing for the Occasion: Reconstructing Turkey's Identity”, în *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 6, Nr. 4 (2006), pp. 463-478.
- TOOMEY, Michael, „Myth and Narrative in Viktor Orbán's Hungary”, în *New Perspectives*, Interdisciplinary Journal of Central & East European Politics and International Relations, Vol. 26, Nr. 1/2018, pp. 87-109.
- TURDA, Marius, „Transylvania Revisited: Public Discourse and Historical Representation in Contemporary România”, în Balázs TRENCSÉNYI, Dragoș PETRESCU, Cristina PETRESCU, Constantin

- IODACHI and ZoltánKÁNTOR, eds., *Nation-Building And Contested Identities: Romanian And Hungarian Case Studies*, Regio Books, (Budapest), Editura Polirom (Iași) 2001.
- ZAJC, Marko, „Contemporary Borders as ‘Phantom Borders’. An Introduction”, în *Südosteuropa*, vol. 67, issue 3, 2019, p. 297.
- ZAKOŠEK, Nenad, „The Heavy Burden of History: Political Uses of the Past in the Yugoslav Successor States”, în *Politička misao*, Vol. XLIV, (2007.), Nr. 5, p. 29.
- Resurse online**
- BOSSÉNO, Marc-Christian, *Du temps au temps, l’inventaire historique du premier septennat de François Mitterrand (1981-1988)*, conferință susținută la Colocviul „Les usages politiques de l’histoire dans la France contemporaine, des années 70 à nos jours, 2003”, Jeudi 25 septembre 2003, <http://histoire-sociale.univ-paris1.fr>.
- GYURIS, Ferenc, „Human Geography, Cartography, and Statistics: A Toolkit for Geopolitical Goals in Hungary until World War I”, în *Hungarian Cultural Studies. e-Journal of the American Hungarian Educators Association*, Volume 7 (2014), p. 237, <http://ahea.pitt.edu>.
- HIRSCHHAUSEN, Béatrice von, „Leçon des frontières fantômes: les traces du passé nous viennent (aussi) du futur”, în *L’Espace géographique*, tome 46, nr. 2, 2017, p. 101, <https://www.cairn.info/revue-espace-geographique-2017-2-page-97.htm>.
- HOPKINS, Valerie, „Hungary’s Viktor Orban and the rewriting of history”, în *Financial Times*, July 25, 2019, <https://www.ft.com/content/c7032cb2-aca5-11e9-8030-530adfa879c2>.
- HOREL, Catherine, „Cred că anul viitor, la centenarul semnării Tratatului de la Trianon, va apărea un adevărat delir din nou legat de aceste teorii ale victimizării”, în *Historia.ro*, <https://www.historia.ro>.
- KUBASSEK, János, „Pál Teleki ou les espoirs de renaissance de la nation hongroise dans l’entre-deux-guerres”, în *HÉRODOTE*, nr. 140, 2011, p. 35, <https://www.cairn.info>.
- PALOTÁS, Zoltán, *Borders of Trianon*, online <http://www.hungarianhistory.com>.
- RADONICA, Jovan, *The Banat and the Serbo-Roumainian Frontier Problem*, în Rebecca Ann Haynes, „A New Greater Romania? Romanian Claims to the Serbian Banat in 1941”, în *Central Europe*, Vol. 3, Nr.2, November 2005, p. 100, <https://discovery.ucl.ac.uk>.
- VENIER, Pascal, „Main Theoretical Currents in Geopolitical Thought in the Twentieth Century”, în *L’Espace Politique*, online <http://journals.openedition.org>.
- VEROVŠEK, J.Peter, „Collective memory, politics, and the influence of the past: the politics of memory as a research paradigm”, în *Journal Politics, Groups, and Identities*, Vol. 4, Issue 3, 2016, pp. 529-543.
- ***, „The Treaty of Trianon: A Hungarian Tragedy - June 4, 1920”, în *The American Hungarian Federation*, <http://www.americanhungarianfederation.org>.
- ***, „Ghimes: 20.000 de pelerini la fosta granița a Imperiului”, în *Ziarul de Bacău*, 23 MAI 2010, <https://zdbc.ro>.